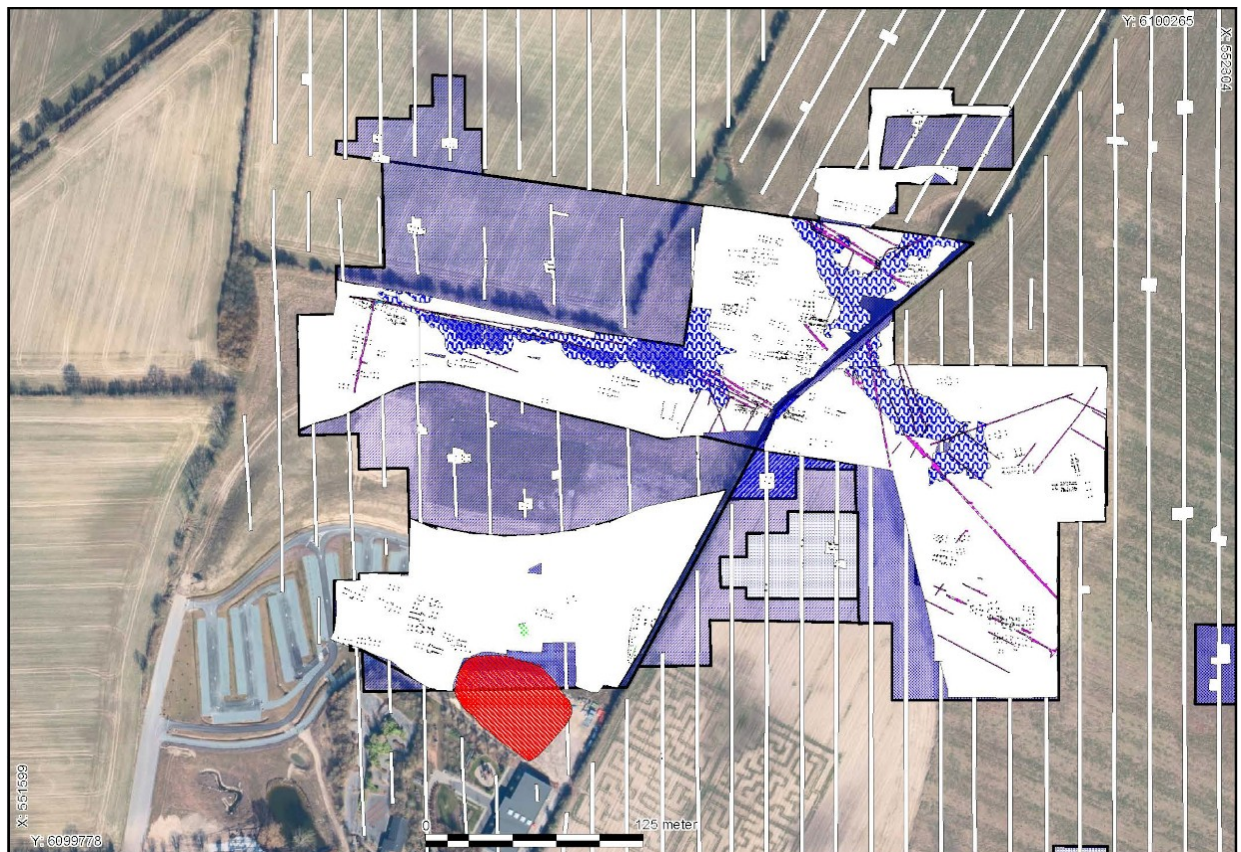

Bebyggelsen omkring fundstedet for Hjortspringbåden

Introduktion

Onsdag den 23. februar 2022 var der et foredrag på Sønderborg Slot med titlen:

Oldtidens kulturlandskab mellem Svenstrup og Havnbjerg

Foredragsholderen var Arkæolog Peter Kahr Jacobsen, museumsinspektør på Haderslev Museum. Et stort emne var udgravningerne ved Nordborg Ferieresort. Der blev fundet mange spor efter bebyggelser, der kunne stamme fra Hjortspringbådens tid. Sammen med de tidligere fund fra udgravningerne ved Linak, blev det antydnet at der var beboere nok i området til at tage kampen op med, og nedkæmpe, de angribende, der kom i vores båd. Undertegnede var én af de mange tilhører.

Vores formand Jørn Anders Jørgensen har fulgt de udgravninger ved den nye solcellepark ved Egebjergvej, og havde kontaktet museumsinspektør Per Ethelberg, Haderslev Museum, om muligheden for et foredrag hos os. Det kunne ikke umiddelbart lade sig gøre, men han foreslog i stedet sin kollega Peter Kahr Jacobsen, som takkede ja. Det foredrag blev afholdt mandag den 30. oktober.

Oldtidens Kulturlandskab

Peter holdt et fremragende indlæg om udgravningerne ved Nordborg Ferieresort, han deltog i disse. I mellemtiden var de mange data blevet bearbejdet og fyldt i nogle stolpehuller ¹⁴C-dateret med det resultat der beskrives nedenfor. Det ser desværre ikke ud til at der var nok folk i lokalområdet til at nedkæmpe angriberne.

Peter havde ikke haft noget at gøre med udgravningerne ved solcelleparken, så Jørn Anders kontaktede igen Per Ethelberg, som lovede at skrive en artikel til vores nyhedsbrev. Den kan læses nedenfor.

Tak til Per, Christina, Peter og Katrine.

Ib Stolberg-Rohr

Hjortspringbådens Laug.
Medlemsmappen nr. *mm_12.11*

© Museum Sønderjylland, Haderslev
Hjortspringbådens Laug, Dyvigvej 11, Holm, 6430 Nordborg. 2023.

Bebyggelsen omkring fundstedet for Hjortspringbåden

Af museumsinspektørerne ved Museum Sønderjylland:

Per Ethelberg,

Christina Berg,

Peter Kahr Jørgensen,

Katrine Moberg Riis.

Indledning

Hjortspringbåden er uden sammenligning det mest ikoniske jernalderfund, som er gjort på Als. Der er tale om et fund af international betydning. Allerede i 1880 blev der ved tørvegravning fundet våben og båddele i den lille kedelmose ved Hjortspring. Det var dog først i 1920 efter genforeningen, at Nationalmuseet blev opmærksom på fundet. Efter en mindre forundersøgelse blev båden udgravet i 1921-22 og sendt til Nationalmuseet, hvor den også i dag er en af hovedattraktionerne.

I 1987 gennemførte Nationalmuseet en efterundersøgelse af mosen. Den viste, at mosen var totaludgravet. Der fremkom dog enkelte træfragmenter, som stammer fra båden. Disse er nu blevet ¹⁴C dateret og viser, at båden hører hjemme indenfor tidsrummet 350-300 f.Kr. svarende til ældre førromersk jernalder.

Den officielle tolkning af fundet er, at det er et våbenofferfund, som er foretaget af lokalbefolkningen efter at have besejret en indtrængende fjende. Dette billede blev umiddelbart understøttet af Museum Sønderjyllands udgravninger af adskillige bebyggelser fundet i en afstand af op til godt fire kilometer fra fundstedet i årene 1989/95 til 2021 (fig.1). Alle udgravningerne er såkaldte redningsudgravninger, som er forårsaget af forskellige anlægsarbejder.

Fig. 1: Den geografiske placering af de fund, som er omtalt i artiklen

© Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering

1. Hjortspringbåden	4. Himmark Rensningsanlæg, side 4
2. Linak, (Guderup), side 4	5. Gl. Fabriksvej
3. Egebjergvej Solcellepark), siderne 4 og 10	6. Danfoss Universe, side 4
7. Nordals Ferieresort, siderne 4 og 6	

Lokaliteter til belysning af bebyggelsen fra ældre jernalder omkring Hjortspring

2. Linak

Ca. 1,8 km syd for Hjortespring ligger *Linak*. Virksomheden blev oprettet i 1976 af Christian Jensen og var specialiseret i at producere redskaber til landbruget. I 1984 overtog Bent Jensen familievirksomheden. Han indså hurtigt, at fremtiden ikke lå i at producere landbrugsredskaber. I stedet for udviklede Bent Jensen sammen med en kammerat et forretningskoncept, hvor man skulle begynde af producere komponenter til hæve-sænkeborde – såkaldte lineære aktuatorer. Det lå derfor til højrebænet, at virksomheden skulle skifte navn til *Linak*. Fra det øjeblik er udviklingen kun gået en vej. I takt med at virksomheden voksede og tilbagevendende behov for nye produktions- og administrationsbygninger har Museum Sønderjylland i et eksemplarisk samarbejde med bygherre foretaget en lang række forundersøgelser og udgravninger af de berørte områder.

4. Himmark Rensningsanlæg

I 2003 besluttede Nordborg Kommune at renovere og udbygge rensningsanlægget ved Himmark. Området ligger 3,6 km nordvest for Hjortspring. Et område på 2,7 ha blev forundersøgt og to områder på tilsammen 3.500 m² blev udgravet.

6. Danfoss Universe

Forud for etableringen af Danfoss Universe blev et område på 7,7 ha forundersøgt i 2002. Som følge heraf blev et område på ca. 4.600 m² udgravet ved Gl. fabriksvej, mens et område på 11.000 m² blev udgravet lidt længere mod nord, dér hvor Danfoss Universe nu ligger. De to områder ligger ca. 4,4 km nordvest for Hjortspring.

7. Nordals Ferieresort

Nord for Danfoss Universe er et område på 160 ha udlagt til etablering af Nordals ferieresort. Museum Sønderjylland har forundersøgt hele området og påvist 35 arkæologiske områder, som tilsammen dækker et areal på 8,4 ha. Hertil kommer et arkæologisk område på 6,6 ha, som tidligere er påvist i forbindelse med en planlagt udvidelse af Danfoss Universe. De påviste områder med væsentlige jordfaste fortidsminder dækker således et samlet areal på i alt 15 ha. Det største sammenhængende område er på 11,2 ha. Heraf er 6,2 ha udgravet i forbindelse med etape 1 af Nordals Ferieresort. Området ligger 4,7 km nordnordvest for Hjortspring.

3. Egebjergvej (Solcellepark)

Ved Egebjerg 2,1 km vest for Hjortspring er der ved at blive anlagt en stor solcellepark. Den dækker et område på 36 ha. Her har vi forundersøgt og udgravet kabeltracéerne, vejnettet samt materiale og vendepladserne. Det kunne konstateres, at der på området findes omfattende bebyggelsesspor især fra ældre jernalder. På mange måder ligner anlægssporene det, vi kender fra Linak-udgravningerne og Nordals Ferieresort. Ingen af områderne med fortidsminder kan betragtes som totaludgravede og ingen er sikkert afgrænsede. Det er opfattelsen, at områderne under solpanelerne ikke vil lide overlast og derfor er der ikke lovhjælp til at udgrave dem.

Anlægsspor

Fælles for de fem områder er, at vi har fundet og udgravet omfattende anlægsspor med huse, gårde og aktivitetsområder primært fra ældre jernalder. Dvs. fra perioden 500 f.Kr. til 200 e.Kr. Dette inkluderer således også det tidsrum, hvor Hjortspringbåden blev ofret.

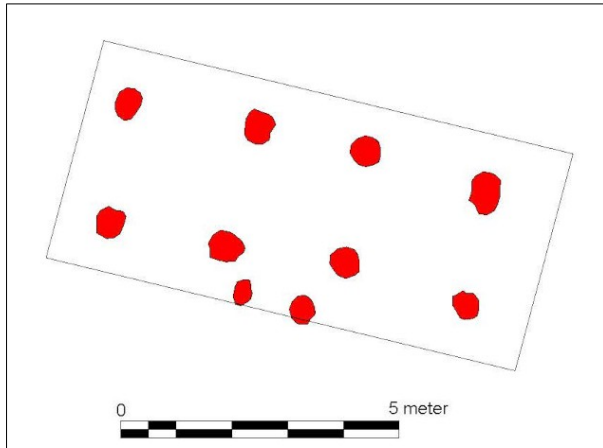

Fig. 2: **K 63** er et lille hus med 4 sæt tagbærende stolper. Det har været omkring 4 m bredt og 9 m langt. Det var antagelsen at den slags huse skulle dateres til 500-300 f.Kr. Nu har ¹⁴C dateringerne vist, at det skal dateres 50 f.Kr. - 25 e.Kr. Det har vist sig, at den slags huse både kan være yngre og ældre end **K 63**. Det samme gælder husene med 5 sæt tagbærende stolper.

Dateringen af husene har været baseret på en hustypologisk analyse, som byggede på antagelsen, at huse med fire sæt tagbærende stolper overvejende skal dateres til starten af førromersk jernalder (500-300 f.Kr.) (fig. 2) Er tværspændet mellem de tagbærende stolper mere end tre meter, kan en datering til yngre bronzealder ikke afvises. Huse med fem sæt tagbærende stolper skal dateres til midten af førromersk jernalder (350 – 50 e.Kr.), mens huse med seks tagbærende stolper skal dateres til slutningen af førromersk jernalder og ældre romersk jernalder (200 f.Kr. – 100 e.Kr.). I sidste halvdel af førromersk jernalder opstår der en ny hustype på Als, hvor de tagbærende stolper har stået meget tæt i staldenden og indgået i konstruktionen af båseskillerum (fig. 3). I beboelsesenden var der almindeligvis tre sæt tagbærende. Det var her ildstedet lå. Stalden kan være indrettet i såvel den østlige ende som i den vestlige ende af huset. Den slags huse er meget almindelige på Als, og kendes også i større tal fra Sundeved. På fastlandet optræder den mere sporadisk. Enkelte eksempler kendes således fra områderne omkring Kolding, Åbenrå og Padborg. Det tyder på, at der har været en vis mobilitet i ældre jernalder og at man har taget den hustype, man kender, med sig.

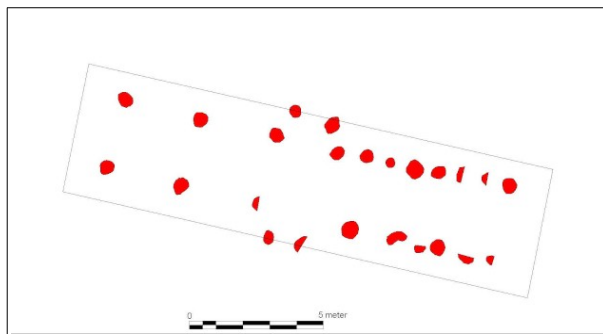

Fig. 3: **K 11** er et typisk alsisk hus med beboelse mod vest og stald mod øst. Huset er næsten 18 m langt og 5 m bredt. De alsiske huse er generelt dateret til 200 f. – 100 e.Kr. **K 11** er dateret til 150 – 50 f.Kr.

Nordals Ferieresort – Havnbjerg 1

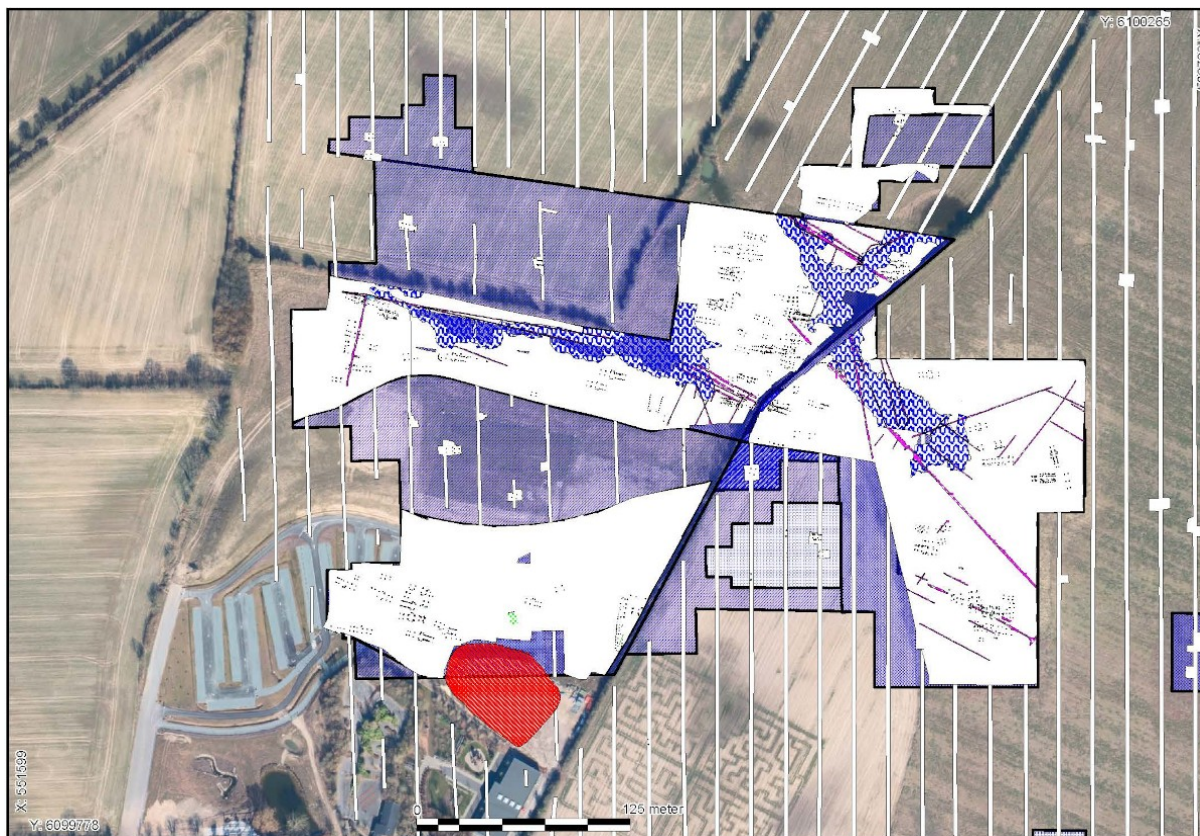

Fig. 4: Velkomstrådet ved Nordals Ferieresort.

Her har vi udgravet 114 huse indenfor et område på godt 6 ha (hvid). Med blå er vist de områder vi ikke har udgravet. De hvide N/S-gående baner er søgegrøfter.

© Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering

Eftersom mange af de tidligere udgravninger – Gl. Fabriksvej, Elsmark, Dohøjvej – er foretaget før end, vi implementerede en strategi for systematisk at indsamle prøver af naturvidenskabeligt materiale til ¹⁴C-dateringer, var det derfor med spænding, at vi ventede på at modtage dateringsresultaterne fra Nordals Ferieresort. Ville de mon understøtte vores typologiske analyser?

På de godt 6 ha, som vi har udgravet her, har vi dokumenteret 114 hustomter, hvoraf 75 er blevet ¹⁴C-dateret (fig. 4). Det svarer til godt 2/3 dele af alle husene. Dateringerne viser, at bebyggelsen starter omkring 200 f.Kr. og slutter omkring 300 e.Kr. Vi må forvente, at dateringerne fra de andre lokaliteter, som er nævnt i indledningen, holder sig inden for denne tidsramme. Det betyder, at der ikke, som vi troede, har været en tæt bebyggelse på Nordals, da Hjortspringbåden blev ofret. Var vi en ludobrik, så var vi slået hjem.

Det sætter spørgsmålstejn ved den opfattelse, at båden er ofret af den lokale befolkning efter sejrrikt at have modstået et angreb fra en slagkraftig fjende. Det er selvfølgelig stadig muligt, men hvor har befolkningen så boet? I hvert fald ikke i umiddelbar nærhed af offerstedet. Også andre forklaringer kan komme i spil. Kan det være en gruppe, som er udvandret fra et område med tilknytning til Østersøen? Man er kommet til nordspidsen af Als og fundet et tyndt befolket område. Det tog man i besiddelse. Som et tegn på, at rejsens mål var nået, har man ofret et af sine skibe med tilhørende våbenudrustning. Vi må gå på opdagelse efter nye vidnesbyrd, som kan belyse, hvad der skete.

Fig. 5: Dronebillede af det særegne, N/S-orienterede syldstenshus. Ansamlingen af sten i sydøstlige hjørne er muligvis resterne af en ovn.

(Foto: Museum Sønderjylland).

Det var først 100-150 år efter ofringen af båden, at der sker en markant tilvækst af befolkningstallet ved Nordals Ferieresort. De ældste huse, som er sat med fem sæt tagbærende stolper, er opført mellem 200 – 125 f.Kr. Allerede omkring 150-100 f.Kr. dukker de første alsiske huse op. Denne hustype fortsætter med at være i brug frem til ca. 100-125 e.Kr. Gennem hele denne periode er det den dominerende hustype på Als.

Fra tiden efter Kristi fødsel og samtidig med de alsiske huse stammer pladsens mest bemærkelsesværdige konstruktion. Det er et hus, som er N/S-orienteret og opført med syldsten (fig. 5). I det sydøstlige hjørne findes spor efter en stenbygget ovn. Syldstensbygninger kender vi ellers først fra middelalderen mere end 1000 år senere, så dette hus er lidt af en

gåde, men ^{14}C -dateringerne er entydige og bliver understøttet af lerkarskårene. Ikke et eneste skår kan henføres til middelalderen.

Det såkaldte Over Jerstal-hus med tre sæt tagbærende stolper på hver side af indgangen dukker op omkring Kristi fødsel og er sporadisk i brug frem til ca. 200 e.Kr. (fig. 6).

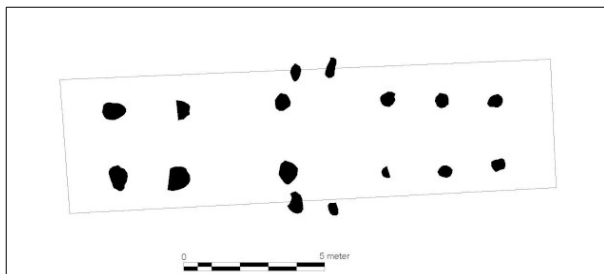

Fig. 6: **K 80** er et typisk Over Jerstalhus med tre sæt tagbærende stolper på hver side af indgangen. **K 80** er dateret til 100 – 150 e.Kr. Huset har været godt 16 m langt og knap 5 m bredt.

såkaldte Osterrönnfeld-huse på (fig. 7). Det er et modulbygget 3-skibet langhus, som opstår omkring eller kort før Kristi fødsel i Sydslesvig. På Als dukker de op lidt senere og i en mere udviklet form.

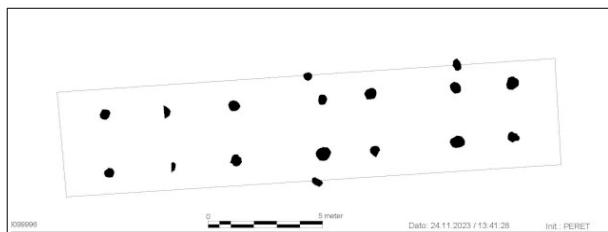

Fig. 7: **K 71** er et typisk Osterrönnfeld-hus. Beboelsen er indrettet i østenden omkring to moduler af tagbærende stolper. Mellem disse lå ildstedet. Huset er godt 20 m langt og knap 5 m bredt. Huset ^{14}C dateret til tidsrummet mellem 125 og 240 e.Kr.

Pladsens yngste huse er sat med fire og fem sæt tagbærende stolper. Ifølge ^{14}C dateringerne hører de klart hjemme i 200-tallet i den periode, som vi kalder yngre romersk jernalder. Endnu ved vi ikke, om der er tale om en lokal byggeskik eller om disse huse kommer ude fra, men sikkert er det, at det bryder fuldstændig med den byggeskik vi ellers kender fra yngre romersk jernalder fra fastlandet. Hvorledes vi kan skelne mellem de tidlige og de senere huse med fire og fem sæt tagbærende stolper er en opgave for den fremtidige forskning.

I den sydlige del af området er afdækket et hegn, som har været overdækket af et sadeltag. Den slags hegn er almindelige på jyske gårde fra ca. 250-550 e.Kr. Det er kun det vestlige hegn og vestenden af to huse, som er udgravet. Resten ligger mod øst i et område, som ikke skal udgraves. Desværre har vi ikke udgravet nok af husene til, at vi kan typebestemme dem. ^{14}C dateringen til sidste halvdel af 200-tallet tyder imidlertid på at denne gård øjensynligt er den aller yngste gård og den ligger som en enkeltgård. Forhåbentlig bliver det muligt på et senere tidspunkt at udgrave resten af denne gård.

^{14}C dateringer tyder på, at der er en kontinuerlig bebyggelse på Nordals fra 200 f.Kr. til 300 e.Kr. Om denne kontinuitet også er udtryk for en befolkningsmæssig kontinuitet, er også en udfordring for den fremtidige forskning. Er det tilfældet bryder det med udviklingen på fastlandet, hvor vi er vidne til flere forskellige befolkningsdiskontinuiteter i samme tidsrum. Det stemmer imidlertid godt overens med bebyggelsesudviklingen på Fyn, som synes at være nærmeste nabo.

Hvad så nu?

Spørgsmålet er, hvilken form for bebyggelse er det, de mange huse repræsenterer. Er det enkeltgårde eller en eller flere landsbyer? Når dette spørgsmål skal vurderes, er det naturligvis en udfordring, at ikke hele området er udgravet. Hvis vi regner med at de 114 huse har haft en gennemsnitlig brugstid på 20-25 år, så repræsenterer de 2.280-2.850 husår, som skal fordeles på de 500 år, som bebyggelsen varer. Det betyder at der i gennemsnit på det udgravede område har eksisteret 4-6 samtidige gårde ($2.280/500 - 2.850/500$).

Faktaboks

I arkæologisk forstand defineres en landsby ud fra fire kriterier:

1. Over halvdelen af de selvstændige, økonomiske enheder skal være baseret på agrarproduktion.
Hvis antallet af ikke-agrare enheder overstiger antallet af agrare enheder, er der tale om en by
2. De enkelte enheders økonomiske produktion skal være af overvejende agrar karakter
3. Der skal være mindst 3 økonomiske enheder baseret på agrarproduktionen
4. De enkelte enheder skal ligge samlet med minimum tre gårde indenfor en radius af 100 m

*Fig. 8 og 9: Mellem de mange huse fandtes også et stort antal gruber, som var gravet ned i den fede ler for at hente ler til at stampe gulvene, kline væggene og lave keramik. De mørke lag er opstået, da gruben blev sløjftet og fyldt op ad flere omgange med affald fra den daglige husholdning.
(Foto: Museum Sønderjylland).*

I det sydvestlige hjørne findes der 11 selvstændige gårde (fig. 10). Ifølge ¹⁴C-dateringerne har fem eksisteret i tidsrummet 46 f.Kr.-24 e.Kr., mens fire har eksisteret i tidsrummet 24-114 e.Kr. Hvis vi regner med en gennemsnitlig levealder på 20-25 år pr gård, har de fem gårde sammenlagt eksisteret i 100-125 husår, mens de fire har eksisteret i 80-100 husår. Vi kan også slå det hele sammen, at vi har ni gårde som sammenlagt har eksisteret i 180-225 husår inden for en periode på 160 år. Uanset hvordan vi laver regnestykket, så viser det, at der periodevis kan have eksisteret 2 samtidige gårde, men det meste af tiden har der blot været en gård. Den klynge af gårde, som vi har udgravet her opfylder således ikke definitionen for kunne være en landsby. Størst sandsynlighed for at finde en landsby, må være i den nordøstlige del af pladsen, hvor husene ligger tættest. Vi kan således ikke helt udelukke, at der periodevis kan have eksisteret en løst struktureret landsby med mindst tre samtidige gårde inden for en cirkel med en radius på 100 m, men det meste af tiden må der have været tale om en bebyggelse med 4-6 samtidige enkeltgårde, som lå mere end 100 m fra hinanden. Dette er i god overensstemmelse med at ingen af gårdene har været indhegnede. Vi må dog gå ud fra, at der har eksisteret en eller anden form for dyrkningsfælleskab mellem samtidige gårde.

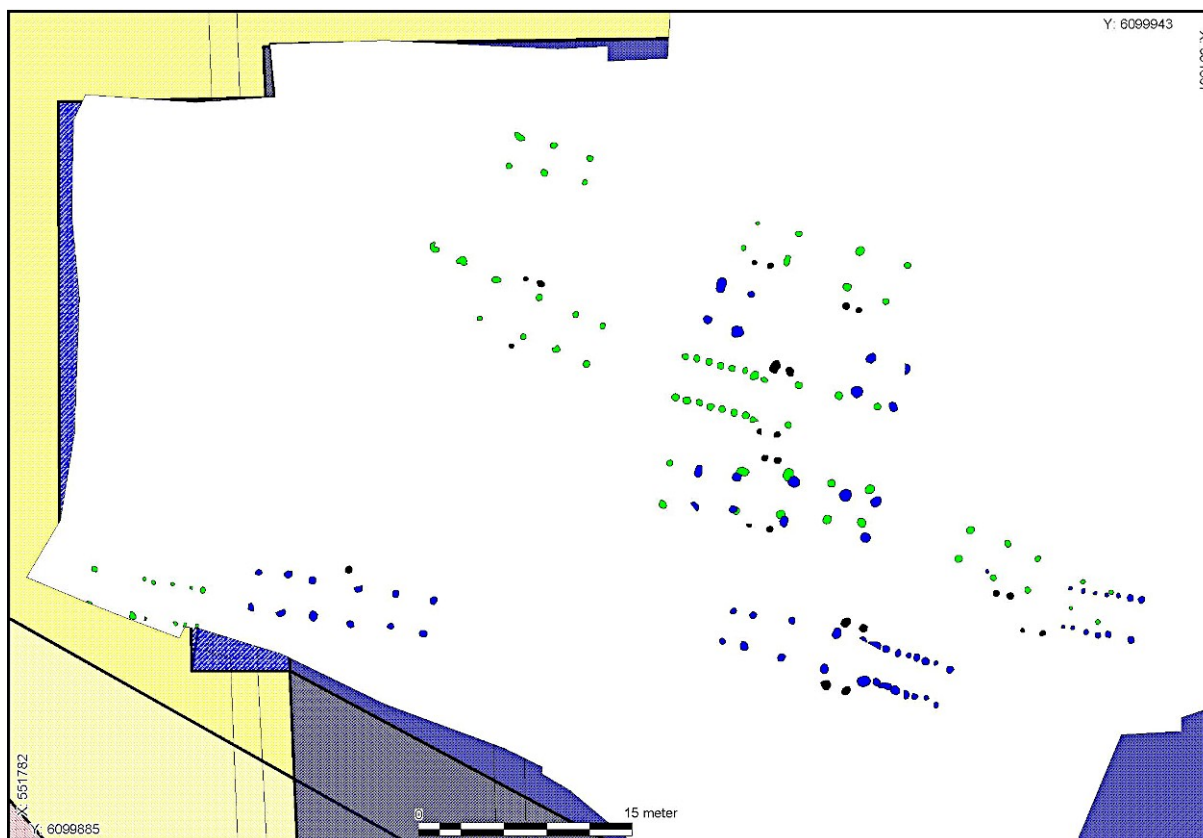

Fig. 10: I det sydvestlige hjørne af udgravningen fandtes denne ansamling af gårde, som ved første øjekast kunne ligne en lille landsby i to faser. Der er såvel Over Jerstal-huse som alsiske huse. De grønne huse er dateret til ca. 50 f.Kr. til 25 e.Kr. mens de blå huse er dateret til 25 e.Kr. til 115 e.Kr. Hvis vi regner med en gennemsnitlig brugstid på 20-25 år for disse huse, så kan højst to af dem periodevist have eksisteret samtidig.

© Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering

Vi må dog også overveje, om vores hidtidige opfattelse, at de første landsbyer dukker op i begyndelsen af ældre jernalder, dvs. mellem 500 og 300 f.Kr., holder vand. Den ældste sikkert daterede landsby i Sønderjylland er en rækkelandsby, som vi har udgravet ved Kassø sydvest for Røde Kro. Den er dateret til 100-50 f.Kr.

En sidegevinst

I forbindelse med undersøgelsen af de mange bopladsspor fra ældre jernalder omkring Hjortspring Mose, skete der noget uventet på solcelleparken ved Egebjerg. På en vendeplads vest for Egebjergvej fandt vi en væggrøft. Efterhånden som afdækningen skred frem tegnede konturerne sig at usædvanligt stort hus, hvor vi manglede den sydlige langvæg. Med velvilje fra bygherre lykkedes det at få hele huset afdækket. Da vi var færdige stod vi med et 3-skibet langhus, som var 34,5 m langt og 7,25 m bredt (fig. 11). Taget var båret af 10 sæt tagbærende stolper, som var sat med et tværspænd på 4,2 m. Det udgør næsten 58% af husets bredde. Væggene var rejst i en væggrøft og må have stået som et plankeværk med lodrette planker. Selv om huset må siges at være velbevaret, blev der hverken dokumenteret indgange, ildsteder eller spor efter en ruminddeling. Huset har størst lighed med de huse, som vi på fastlandet daterer til ældre bronzealder (1.800-1000 f.Kr.), men der er flere elementer som er afvigende. Væggrøften synes at være et regionalt træk som er knyttet til de tunge morænejorder øst for israndlinjen. I ældre bronzealder udgør tværspændet mellem de tagbærende stolper gerne mellem 40 og 50 % af husets bredde. Her er det 58 %. I vestenden plejer der gerne at være spor efter husets ildsteder i form af en klynge af kogestensgruber (jordovne). De mangler her. Der også ofte spor efter husets ruminddeling. Til vores store overraskelse viste fylden fra de tagbærende stolper at indeholde store mængder af hirse. Det er heldigt, fordi det giver mulighed for en række gode ¹⁴C dateringer. Resultatet har vi ikke modtaget i skrivende stund.

Fig. 11: Dronebillede af det fine hus fra Egebjergvej, som vi forventer er fra omkring 1000-900 f.Kr. Dvs. fra overgangen mellem ældre og yngre bronzealder.

(Foto: Museum Sønderjylland).

Skal vi komme med et bud, så tror vi, at huset skal dateres til overgangen mellem ældre og yngre bronzealder ca. 1000-900 f.Kr. Als er rig på gravhøje og kogestensgruber fra bronzealderen, mens husfundene har ladet vente på sig. Hvis huset virkelig er så gammelt, som vi tror, så er det det første hus på Als, som kan dateres så relativt tidligt i bronzealderen. Vi håber derfor, at vi ikke bliver slået hjem, når ¹⁴C dateringerne kommer - lige som det var tilfældet ved Nordals Ferieresort.

Udgravningerne på Nordals har frembragt megen ny viden, som venter på at blive aktiveret. Nogle af vores vante forestillinger må vi tage op til revurdering. Nye metoder frembringer ny viden og perspektiverer gamle fund som f.eks. Hjortspringbåden.

